

# Proč Česko tak šíleně zchudlo aneb Kritické myšlení a výuka dějepisu<sup>1</sup>

Vojtěch Šafránek

Žijeme v zajetí algoritmů, které spolehlivě pečují o to, abychom měli co nejméně času na smysluplnou a produktivní činnost. Těžko říci, za koho mě mé algoritmy považují, když mi v létě 2024 na youtubovou zeď podstrčily video *Proč Česko Tak Šíleně Zchudlo*<sup>2</sup> kanálu *Fascinující Fakta*. Patrně tušily, že potřebuji inspiraci pro sepsání práce o tom, kam by se měla ubírat výuka dějepisu v příštích letech.

## Vzdělávací problém

Zmíněné video rádobý vzdělávacího charakteru vidělo po dvou týdnech od jeho vydání v létě 2024 sto tisíc diváků, což je na tehdy relativně nový kanál s pouhými sedmi tisíci odběrateli úctyhodné číslo. Komentář pod videem zanechal 1212 komentujících. O rok později má video už ke 250 tisícům zhlédnutí a o tisíc komentářů více. Autor videa je nedohledatelný, kontaktovat jej lze jen skrze anonymní email.<sup>3,4</sup>

Kde je problém? Video jako takové je historickým textem (v širším slova smyslu), je součástí historické kultury, poskytuje informace historického charakteru, nicméně v rozporu s postupy a metodami historické vědy. Lze (čistě statisticky) předpokládat, že jeho konzumenty budou povětšinou lidé, kteří již mají studentská léta za sebou; vzhledem k zacílení (skandální titulek bulvárního charakteru, jednoduchá sdělení prezentovaná jednoduchým jazykem) je možno se domnívat, že půjde převážně o diváky méně (historicky) vzdělané. To může být problém: tito konzumenti nemusejí mít ve svém okolí vhodný korektiv, podobná videa či jiné nevěrohodné zdroje pak mohou zůstat jediným činitelem, který v pozdějším věku rozvíjí znalosti nabyté ve škole, a významně se tak podílí na utváření postojů konzumenta. Jedná se tedy o otázku vzdělávací, která ale sahá daleko za zdi školních budov: je to

---

1 Práce původně vznikla v roce 2024 jako seminární výstup pro předmět Pedagogika pro učitele I. na Katedře pedagogiky, poté doznala menších úprav zejm. po formální stránce.

2 *Fascinující Fakta*, *Proč Česko Tak Šíleně Zchudlo*, Youtube.com, 19. 8. 2024. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=AEBFK7KfNLU> [náhled 04-09-2024].

3 Údaje z roku 2024 platné k 4. září, údaje z roku 2025 platné k 8. červnu.

4 Analytikům a odborníkům na sociální síť pak přenechme analýzu ověřující, zda podezřele vysoké množství komentářů a zhlédnutí nemůže být uměle navýšeno pomocí tzv. *engagement farmingu*.

primárně problém manipulovatelnosti absolventů vzdělávacího systému po zakončení vzdělávacího procesu.

Autor videa stanovil víceméně implicitní tezi, že Česko, resp. Československo od první republiky zchudlo, a následně pojednává příčiny, proč k tomu došlo. Problém je dvojitý: jednak neuvádí žádné premisy a metodologii, která ho k této tezi vedla, jednak jsou informace ve videu obsažené zpravidla vytržené z kontextu, nepravdivé, nepodepřené tvrdými daty, nebo dokonce využívají kognitivních zkreslení. Do veřejného prostoru se tak dostává video s narativem (v mírné nadsázce):

- 1) bohatá a vyspělá první republika, zlaté české ručičky;
- 2) zlí spojenci nás zradili, zlí Němci obsadili a zničili průmysl;
- 3) zlí komunisté a zlý režim zastavili náš ekonomický rozvoj;
- 4) zlá polistopadová garnitura okradla lidi;
- 5) zlá EU z nás udělala montovnu Evropy.

Tento narativ je z mnoha důvodů zhoubný – již na první pohled je třeba vidět snaha svalovat své problémy a neúspěchy na jiné, čímž vede diváky k občanské pasivitě, apriorní nedůvěře ve všechny a všechno, a v důsledku toho k antisystémovým postojům.

Níže se pokusím popsat, co má s tímto problémem společného školní výuka dějepisu, a jak lze proti tomuto problému ve výuce „bojovat“.

### Co s tím má škola společného?

Tážeme-li se, co má škola společného s těmito pseudovzdělávacími médii, působícími patrně zejména na dospělé, hodí se v prvé řadě uvést negativní aspekt působení školy na veřejnost a následně lze navrhnout, co může učitel udělat, aby se žáci uměli negativnímu působení problematických médií vyhnout.

Jako problematický účinek výuky dějepisu ve školách lze identifikovat šíření *nedovzdělanosti*. Můžeme ji popsat dvěma způsoby – buď jako velmi matné povědomí jedince o určitých historických obdobích či událostech, které nějakým způsobem ovlivnily naši společnost, doprovázené neschopností rozlišit historickou skutečnost od mýtů a pověstí, anebo v horším případě jako sebejistotu nositele velmi základních vědomostí, že rozumí historii, např. „protože ho ve škole bavil dějepis“. Odborně bychom na základě Benešova pojetí historické kultury mohli říci, že škola šíří *historické povědomí*, zatímco kýženým výsledkem vzdělávání by mělo být *historické vědomí*.<sup>5</sup> Právě historické povědomí, jak si ukážeme níže, je základnou pro pozdější konzumaci různých historických textů (v širším smyslu), může se tedy stát i vstupenkou pro vstup do spleti manipulativních, či dokonce

---

5 Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, kapitola Kategorie historické kultury, s. 164–179.

účelově zmanipulovaných historických narativů, které mohou negativně ovlivňovat světonázor či postoje konzumenta. Nebýt nedovzdělanosti získané konzumentem ve škole, bylo by pro autory manipulativních či vyloženě dezinformačních historických textů mnohem obtížnější historické manipulace či dezinformace šířit, poněvadž by nemohli tak dobře využít konzumentova předporozumění, schémat a emocí, které se s tématem historického textu pojí.

Výše zmíněné všeobecně známé události či období propojuje to, že se s nimi neoddělitelně pojí určité subjektivní morální hodnocení sdílené nemalou částí společnosti: středověk je doba temna, renesance je doba rozumu a osvícenosti, baroko je opět doba temna, osvícenství opět doba rozumu a osvícenosti, první republika je zlaté období prosperity a průmyslových úspěchů, podpis mnichovské dohody je zrada apod. Pro autory různých manipulativních historických textů je pak poměrně snadné využít těchto ojedinělých základních vědomostí a s nimi komplementárně spojených emocí a vytvořit manipulativní text, v němž mohou vhodným souuvztahněním všeobecně známých dějepisných událostí vytvořit de facto jakoukoliv manipulativní konstrukci.

O tom, že je šíření určitých narativů ve školní výuce dějepisu či dokonce literatury značný problém, informuje BIS ve své výroční zprávě za rok 2017:<sup>6</sup> stále přetrvávající výuka dějepisu v duchu sovětské interpretace dějin<sup>7</sup> je podle BIS bází pro současné ruské vlivové operace a hybridní strategie. Historie je označena jako jeden z nástrojů hybridní války. Je nezbytně nutné, aby si stát i společnost byly této hrozby vědomy a přizpůsobily tomu své požadavky na školní vzdělávání.

## Co s tím škola může dělat?

Z výše uvedených důvodů se domnívám, že by mládež měla být ve škole připravována na práci s technikami hybridní války. Analýzou návrhu RVP ZV<sup>8</sup> se pokusím postihnout, jak mají být žáci ve školách vedeni ke schopnosti tyto manipulativní (nejen) historické texty identifikovat a nenechat se jimi ovlivňovat.

6 *Výroční zpráva Bezpečnostní informační služby za rok 2017*, Praha 2018. Dostupné z: <https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocní-zpravy/2017-vz-cz.pdf> [náhled 04-09-2024].

7 Hodí se uvést, že obrat „sovětská interpretace dějin“ vyvolal nejen v učitelské obci kontroverze a byl celkem jednoznačně odmítnut i odborníky. Není cílem této práce hlouběji se tímto sporem zabývat – vše podstatné lze snadno dohledat v dobovém tisku –, nicméně i tak považuji za nezbytné brát vztyčený varovný prst BIS vážně a vzít si ze zprávy alespoň poučení, že výuka dějepisu může mít negativní dopady na soudržnost společnosti a bezpečnost státu.

8 *Revize rámcových vzdělávacích plánů* [online]. Praha: Národní pedagogický institut. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/> [náhled 03-09-2024]. Dále budeme pro přehlednost uvádět pouze kódy jednotlivých součástí návrhu revidovaných RVP. Pracovat budeme s revidovanými RVP pro základní vzdělávání (RVP ZV), neboť naznačují, kudy by se měla ubírat výuka dějepisu v budoucnosti. V tomto textu uvedené podněty však lze vztáhnout i na vyšší stupně vzdělávání, nejen pouze na to základní.

Schopnost kritické analýzy textu je jednou ze součástí čtenářské a pisatelské gramotnosti.<sup>9</sup> Žák by se měl naučit např. vyhledávat a propojovat přímo i nepřímo vyjádřené informace, identifikovat autorský záměr, posoudit prostředky, kterými autor u adresáta dosahuje svých záměrů. Samotná výuka dějepisu v RVP spadá pod vzdělávací oblast Člověk a společnost. Mezi očekávanými výsledky učení nalézáme např. schopnost „*vysvětlit rozdíl mezi zobrazováním minulosti v dějepisectví, ve filmu, v literatuře a v nových médiích včetně umělé inteligence*“,<sup>10</sup> konkrétně např. určit kritéria, podle nichž lze rozeznat kvalitní historický text – primární i sekundární zdroje, fakta odlišená od autorovy interpretace. Další schopností je „*posoudit důvěryhodnost zdrojů z různých dějinných epoch; rozlišit zejména, jak se v zobrazení minulosti odrážejí dobové hodnoty a přesvědčení autorů*“, čehož se má docílit např. „*učením se formulovat otázky, které umožní posoudit důvěryhodnost zdrojů (kdo a kdy pramen vytvořil, s jakým záměrem, jaké hodnoty do něho vložil a čím podkládá své tvrzení)*“.<sup>11</sup> Zde, zdá se, možnosti školního dějepisu ve vytyčeném směru končí. Já jsem však přesvědčen – ve shodě s autory publikace *Dějepis mezi vědou a vyprávěním*<sup>12</sup> – že dějepis může jít v *boji* proti manipulaci a hybridním hrozbám ve veřejném prostoru mnohem dál.

Domnívám se totiž, že dějepis může sloužit k výuce kritického myšlení – ovšem nikoliv k apriorní skepsi a nedůvěře ke všemu a ke všem, jak bývá tento termín někdy nesprávně vykládán, ale ke schopnosti aktivně uvažovat o vlastních rozumových procesech.<sup>13</sup>

Abychom dosáhli tohoto cíle, můžeme využít jedné z nejzásadnějších tezí a inovací výše zmíněné publikace, která upozorňuje na problém, že historici často neuvádějí předpoklady, premisy, které je vedou k určitým tvrzením, jež pak nelze řádně otestovat, zpochybnit či verifikovat. Podobná situace dohnaná do extrému je ve výše odkazovaném videu – jak jsem zmínil, jeho autor zcela zamlčuje zásadní premisy. Buďme konkrétní: celé video je postaveno na kontrastu bohaté první republiky vs. chudého současného Česka, základní tezí tedy je, že dnešní Česká republika oproti první republice zchudla. Video však neuvádí, co to znamená, že „Česko“ zchudlo: Má nižší HDP? Nižší kupní sílu obyvatelstva? Nižší kvalitu bydlení? Kdo zchudl? Celá společnost? Dělnická třída? Relativně k čemu Česko zchudlo? – Jak vidno, základní teze je nepřezkoumatelná, neboť neuvádí premisy a metody, kterými k ní autor dospěl.

Úkolem pro dějepisáře 21. století by mělo být právě vedení výuky takovým způsobem, aby si žáci zvnitřnili schopnost podobně uvažovat nad jakýmkoliv texty

9 Kód ZGC-KRA-000-ZV9-001.

10 Kód CAS-DEJ-001-ZV9-010.

11 Kód CAS-DEJ-001-ZV9-011.

12 David ČERNÍN – Blažena GRACOVÁ – Michael STEFAN – Slavoj TOMEČEK, *Dějepis mezi vědou a vyprávěním*, Červený Kostelec, Ostrava 2023.

13 Tamtéž, s. 53.

(v nejširším slova smyslu), aby byli schopni klást si podobné otázky, jako jsem položil výše.

Co už může být náročnější, protože se to poněkud vymyká tomu, k čemu je budoucí dějepisář na vysoké škole připravován, je práce s tzv. kognitivními zkresleními či *instinkty*, jak je ve své knize *Faktomluva* nazývá Hans Rosling.<sup>14</sup> S něčím podobným počítá i publikace *Dějepis mezi vědou a vyprávěním*. Spolu s jejími autory se domnívám, že to je jedna ze zásadních dovedností, které může dějepis předat i těm žákům, kteří o dějiny jako takové nejeví hlubší zájem. Historický materiál může být cenným podkladem právě pro analýzu kognitivních zkreslení, což lze opět demonstrovat na videu o údajném zchudnutí Česka. Zásadní výhodou tohoto způsobu výuky je to, že absolvent nemusí být chodící encyklopedií, která je schopna ověřit všechny výroky, které (nejen) historický text obsahuje: bohatě postačí, pokud bude schopen odhalit, že je daný historický text podáván manipulativně, dále jakým způsobem k manipulaci dochází a jaké emoce či domnělá fakta se mu text snaží podsunout.

*Faktomluva* pojednává o deseti instinktech (kognitivních zkresleních), které v minulosti umožňovaly člověku přežít, avšak v dnešním světě jsou někdy spíše na škodu a notně zkreslují náš pohled na okolní realitu. Video *Proč Česko tak šíleně zchudlo* je ukázkovým příkladem, jak lze manipulovat lidmi právě skrze některé z těchto instinktů, proto by se dalo krásně využít jako pramen pro výuku: staví na *instinktu negativity*, tedy na tom, že si lidé spíše všimnou šíření negativní zprávy než pozitivní, že si všimnou krátkodobého propadu, ale nikoliv dlouhodobého vzestupného vývoje; že si idealizují minulost – jedinci své mládí, společnosti své dějiny. Dále zneužívá např. *instinktu osudovosti*, když se snaží podsunout, že údajné zhoršování situace je nezvratné. *Instinktem jedné perspektivy* manipuluje, když za *chudnutí Česka* implicitně vydává pouhé zmenšování podílu průmyslu na celkovém HDP<sup>15</sup> a nedívá se na problematiku z jiných relevantních perspektiv – kvality bydlení, průměrné délky života, zaměstnanosti atd. *Instinktu obviňování* využívá, když „naše“ neúspěchy připisuje nějakým úzce vymezeným či naopak imaginárním entitám (za Mnichov mohou Britové a Francouzi – ti nás zradili; za poválečný úpadek – který ve skutečnosti z čistě ekonomického hlediska žádným úpadkem nebyl – může „režim“). *Faktomluva* říká, že když se stane něco špatného, nemáme hledat jedince či skupinu, na něž by bylo lze svalit vinu, ale máme věnovat úsilí k pochopení různých vzájemně působících faktorů. Na okraj dodejme, že pojmy jako „režim“ jsou pak i z historického hlediska problematické, protože vůbec netušíme, kdo se pod tímto označením skrývá, kdo byl ten, kdo něco rozhodl, provedl apod.

14 Hans ROSLING, *Faktomluva: Deset důvodů, proč se mýlíme v pohledu na svět – a proč jsou věci lepší, než vypadají*, Brno 2018.

15 To však jen dedukuji na základě celkového vyznění videa, autor sám nikde tuto metodiku neuvádí.

## Závěrem

Historie – ač se nám to nemusí zdát – stále může být funkčním a efektivním nástrojem pro manipulaci veřejného mínění, prostředkem hybridní války a snahy o destabilizaci společnosti. Dějepis jako takový (míněna kodifikace jeho cílů v RVP) i dějepisáři jako jednotlivci by měli být schopni na tento problém reagovat, což lze několika cestami: jednak obezřetnou výukou „problematických“ částí našich dějin, aby nešířili zneužitelná klišé a mýty, jednak začleňováním práce s kritickým myšlením a kognitivními zkresleními do výuky dějepisu. Nápomocna jim při tom může být např. alternativní koncepce výuky dějepisu, kterou předkládají didaktici z Ostravské univerzity v knize *Dějepis mezi vědou a vyprávěním*. K takovému pojetí výuky však, domnívám se, revidované RVP neposkytují potřebné množství prostoru, což považuji za zásadní chybu a myslím si, že by jej stát vzhledem k aktuálním hrozbám měl mnohem více akcentovat.

**Vojtěch Šafránek** je studentem 3. ročníku bakalářského studia historie a českého jazyka a literatury se zaměřením na vzdělávání na FF UK. Zabývá se poválečnými církevními dějinami, regionálními dějinami severních Čech a didaktikou dějepisu.